

Секторальна стратегія свинарства 2020-2025

ВСТУП

СВИНАРСТВО В УКРАЇНІ

SWOT-АНАЛІЗ ГАЛУЗІ

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ ЦІЛЕЙ

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ
ВІТЧИЗНЯНОГО СВИНАРСТВА

Хоча свинарство в Україні — традиційна галузь, виробництво свинини відображає основні світові тенденції:

- скорочення поголів'я та обсягів виробництва свинини;
- вплив АЧС на внутрішній ринок та експортно-імпортні операції;
- конкуренція з продукцією птахівництва.

Так, хоча вітчизняне свинарство забезпечує понад 12 тис. робочих місць (2,4% зайнятих у сільському господарстві), понад 2 млрд грн податкових нарахувань та майже 11% валової продукції тваринництва, динаміка розвитку галузі впродовж останніх п'яти років негативна.

Тому стратегія 2020-2025 має на меті не лише спинити скорочення та збільшити обсяги виробництва свинини в країні, а й спрямувати розвиток галузі відповідно до глобальних трендів і викликів, орієнтуючись при цьому на споживача та задоволення його потреб.

В основі стратегії — SWOT-аналіз галузі та обговорення проблематики, основних бар'єрів та пріоритетів у розвитку свинарства зі стейкхолдерами.

Кінцева мета її реалізації — досягти, щоб вітчизняне свинарство перетворилося на захищену, конкурентноспроможну, експортоорієнтовану, відповідальну та орієнтовану на споживача галузь, що створює продукти з високою доданою вартістю.

Динаміка розвитку вітчизняного свинарства впродовж останніх п'яти років негативна. Поголів'я свиней у країні стабільно скорочується: станом на початок 2019-го було зафіксовано рекордний мінімум — близько 6 млн гол., що на 25% менше чи майже на 2 млн свиней, ніж 2014-го.

Хоча скорочення більшою мірою відбувається за рахунок присадибного свинарства (чисельність свиней, утримуваних населенням, скоротилася на третину з 2014-го чи 1,3 млн гол. до 2,6 млн гол. станом на початок 2019-го), у промисловому свинарстві також спостерігають негативні зміни. Скорочується не лише поголів'я — на понад 10% порівняно з 2014-им (3,3 млн проти 3,8 млн гол. на початку 2014-го.), з ринку щороку вибуває 200–500 свиногосподарств: у 2019-му 1730 підприємств проти 3260 у 2014-му. Це, зокрема, впливає на кількість робочих місць та обсяги податкових відрахувань до бюджетів усіх рівнів.

Негативна динаміка у галузі знаходить відображення і у зміні обсягів виробництва свинини та рівня самозабезпечення свининою та м'ясопродуктами з неї. Так, якщо у 2015–2017 рр. внутрішнє виробництво перевищувало 735 тис. т свинини забійною масою та забезпечувало понад 90% ємності внутрішнього ринку, упродовж останніх двох років виробництво скоротилося до рівня 700 тис. т, а самозабезпечення продукцією свинарства, відповідно, — до 85%. Як наслідок, імпорт свинини та продукції свинарства в 2018-му і 2019-му перевищував 100 тис. т, що еквівалентно річному споживанню цього виду м'яса понад 5 млн українців чи 1/8 населення країни.

Крім послаблення рівня продовольчої безпеки, збільшення імпорту свинини, має негативний вплив на зовнішньоторговий баланс країни. Так, у 2018-му зовнішньоторгове сальдо по свинині, свинячих субпродуктах та жиру становило мінус 85 млн дол. США, а за 11 місяців 2019-го — мінус 78 млн дол. США.

Ситуацію у галузі значно ускладнює поширення африканської чуми свиней (АЧС). Перший випадок цього захворювання в Україні зареєстрували 2012-го. Станом на кінець 2019 року — 509 спалахів, унаслідок яких було ліквідовано понад 300 тис. свиней. У тому числі 85 спалахів (або 17%) зареєстровано на промислових підприємствах.

При цьому вітчизняний виробник свинини в умовах складної епізоотичної ситуації залишається абсолютно незахищеним, оскільки наразі відсутні механізми компенсації втрат через АЧС та програми страхування таких ризиків.

Водночас, лише в Україні (на відміну від решти світу, що також бореться із цим захворюванням) більша частина витрат, пов'язаних із ліквідацією спалаху, лягає на плечі виробника. При цьому податкові органи трактують чинне законодавство таким чином, що зобов'язують «постраждалі» від хвороби підприємства сплатити ПДВ на знищене через АЧС поголів'я (у масштабах великотоварного виробництва такі витрати складають десятки мільйонів гривень). Усі ці фактори створюють умови для неконтрольованого поширення вірусу, що істотно підвищує ризики ведення бізнесу.

Ще один негативний наслідок АЧС — експорт вітчизняної свинини з 2016-го не перевищував 5 тис. т, скоротившись у понад десять разів (з 27,2 тис. т у

2015-му). Вітчизняна галузь свинарства опинилася в умовах ізоляції від зовнішніх ринків свинини.

Водночас, нинішнє непрозоре ветеринарне та екологічне законодавство, що перешкоджає у нарощуванні виробництва тваринницької продукції (наявна корупційна складова, отримання дозвільної документації триває роками, безпідставний шантаж з боку екоактивістів), та відсутність достатньої державної підтримки дестимулюють розвиток галузі.

Виробництво свинини в Україні

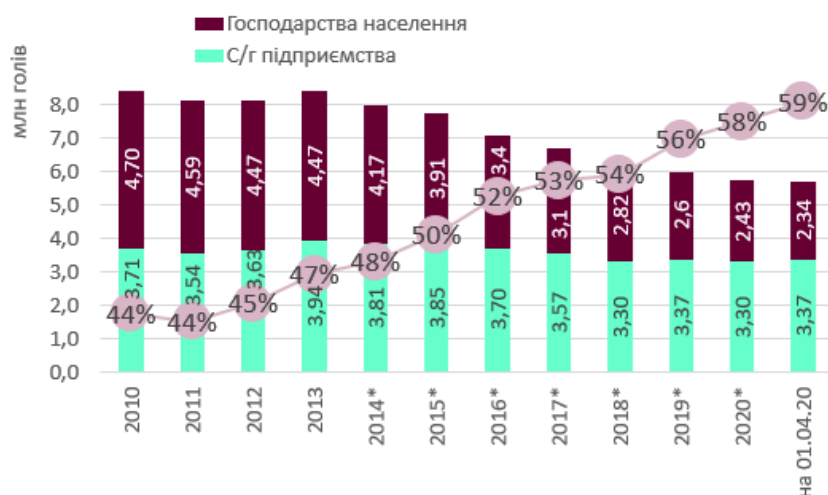

Динаміка внутрішнього виробництва свинини та рівня самозабезпеченості продукцією свиначства
Джерело: МЕРТ, Економічний дискусійний клуб

*-прогноз; **-включно з субпродуктами та жиром

- виробництво свинини (включно з субпродуктами та жиром) протягом 2013-2019 рр. коливалось в межах 712-765 тис. т
- зменшення виробництва відбулося через скорочення свинопоголів'я в Україні
- рівень самозабезпеченості продукцією свиначства з 2014-го не нижче 86%

Поголів'я свиней в Україні

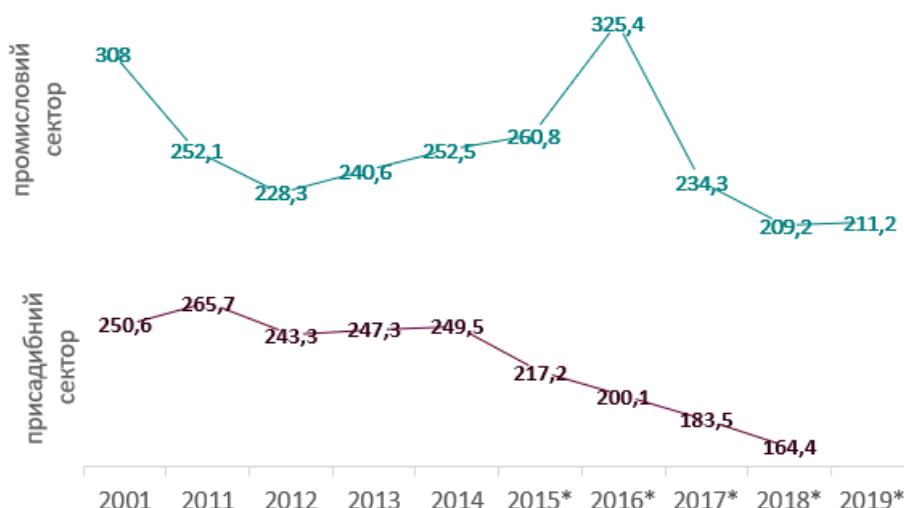
Динаміка свинопоголів'я в розрізі категорій господарств та питомої ваги промислового сектору

Джерело: АСУ за даними ДССУ

*-без урахування АР Крим та тимчасово окупованих частин Донеччини та Луганщини

- протягом 2017-2020 рр. чисельність свиней у господарствах населення скорочувалася всередньому на 8% щорічно, у 2018 рр. — на 9,6%
- скорочення промислового поголів'я відбулося через структурні зміни в галузі
- промислові виробники стійкіші до викликів, тож їх питома вага у секторі стало зростає

Передвісник скорочення виробництва – негативна динаміка маточного поголів'я

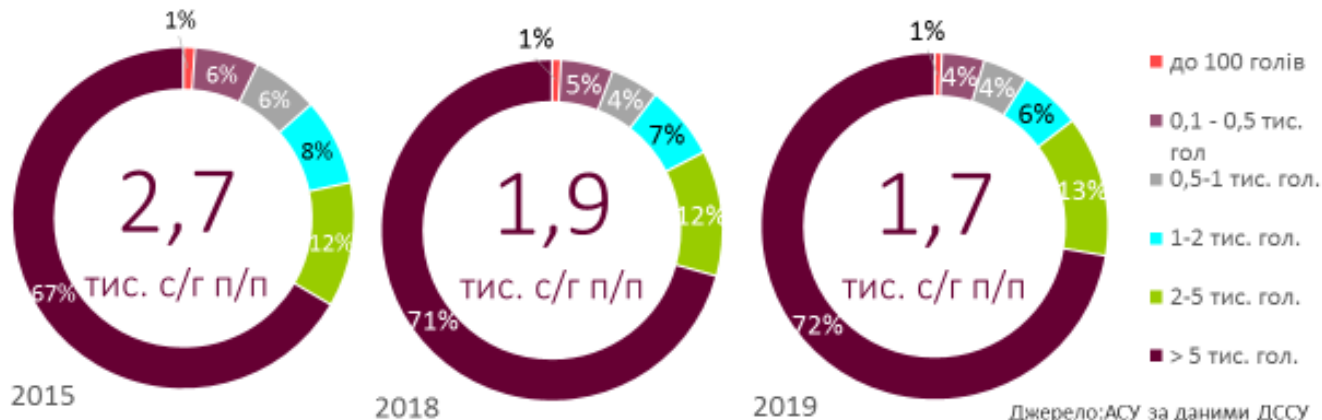
- обсяги внутрішньої пропозиції свинини напряму залежать від чисельності маточного поголів'я
- з 2016-го темпи скорочення поголів'я свиноматок зросли, що відбилося на річному доробку галузі

Динаміка поголів'я основних свиноматок свинопоголів'я в розрізі категорій господарств станом на початок року

Джерело: АСУ за даними ДССУ

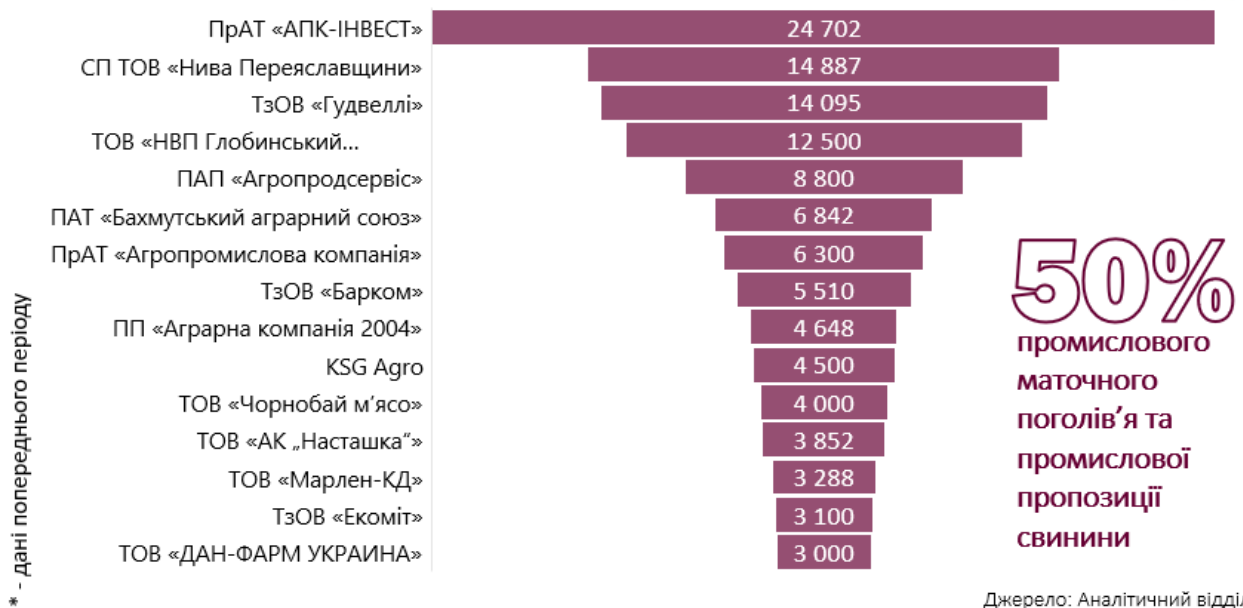
*-без урахування АР Крим та тимчасово окупованих частин Донецької та Луганщини

Групування промислового поголів'я свиней за розмірами промислових свиногосподарств

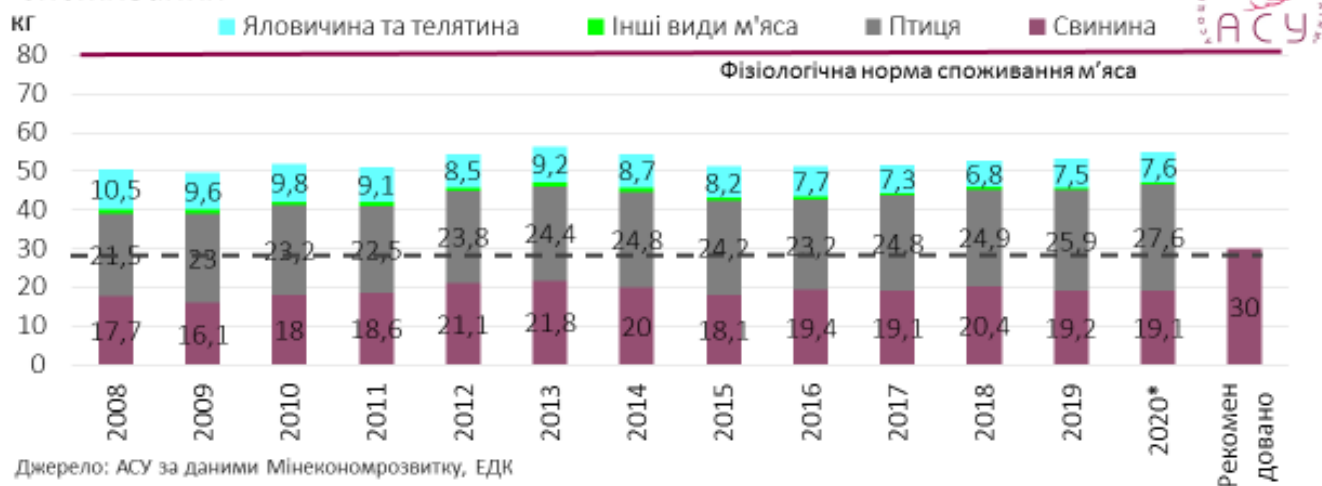

- число свиногосподарств в Україні скорочується
- понад 2/3 промислових свиней сконцентровано на 124 фермах з поголів'ям більше 5 тис. голів, а їх питома вага поступово зростає
- менші виробники (з поголів'ям менше 2 тис. гол.) поступово залишають сектор

ТОП-15 найпотужніших свиного господарств України, 2020

Споживання

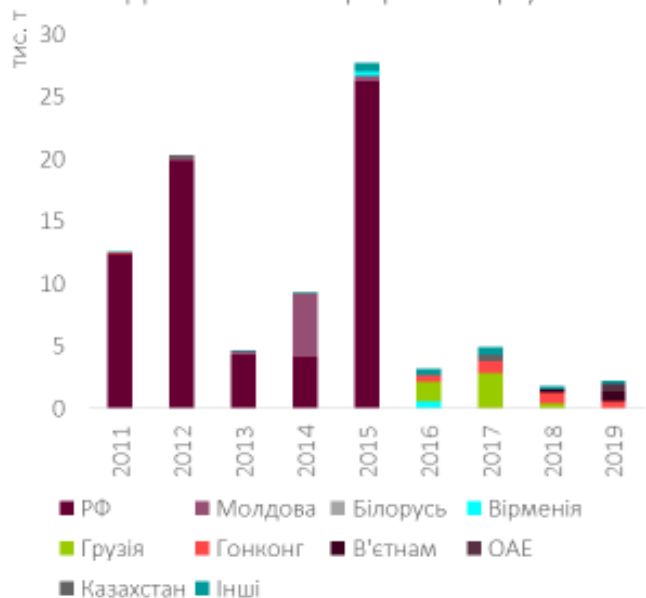

- споживання свинини в Україні має «прив'язку» до рівня купівельної спроможності
- основний конкурент – курятина
- навіть максимальний рівень споживання (у 2013-му) поступається рекомендованим нормам
- є потенціал для збільшення ємності внутрішнього ринку на третину – до 1,2 млн т

Зовнішня торгівля та баланс ринку

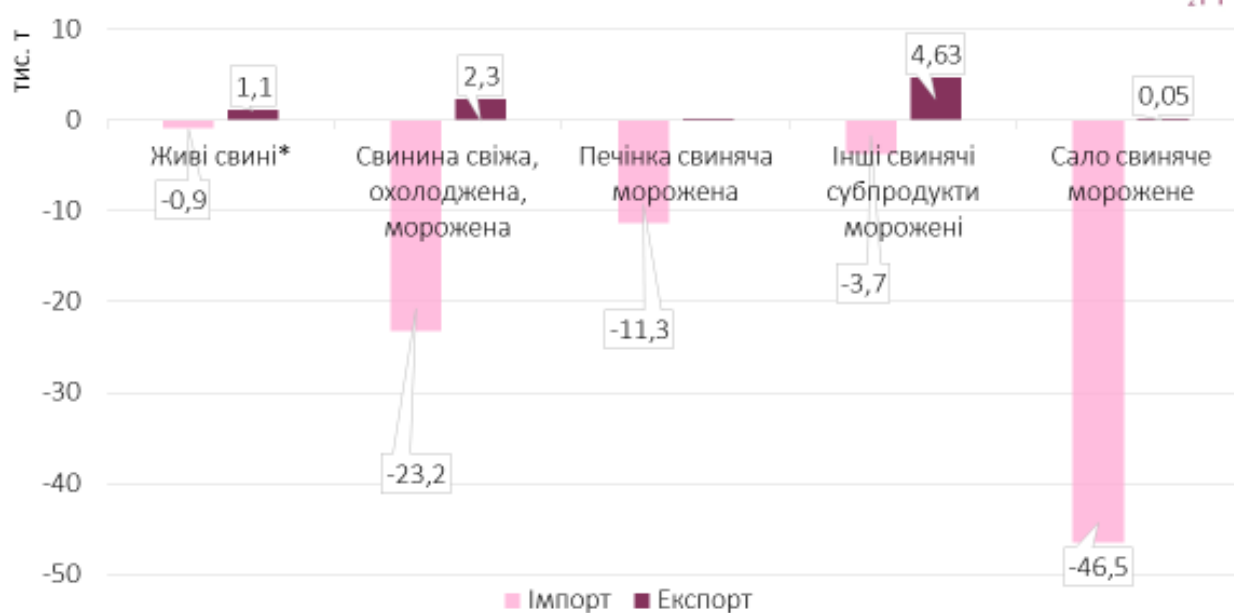
Динаміка та географія експорту свинини

Баланс попиту та пропозиції свинини та м'ясопродуктів з неї

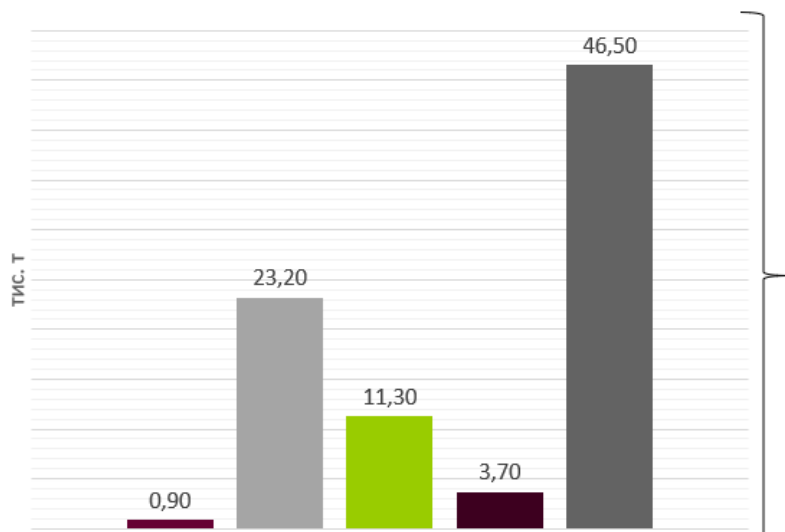

Обсяги імпорту продукції свинарства у 2019-му, тис. т

Джерело: Аналітичний відділ АСУ за даними митної статистики ДФС

Обсяги імпорту продукції свиначства у 2019-му, тис. т

м'ясо свиней
>5%

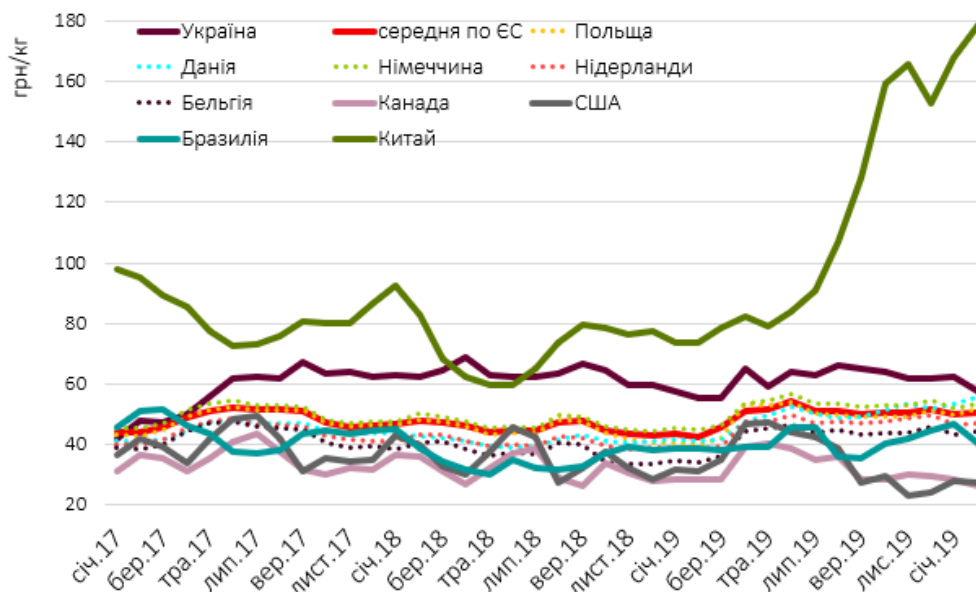
сукупно продукція
свинарства

>13%

ємності
внутрішнього ринку

Джерело: Аналітичний відділ АСУ за даними митної статистики ДФС

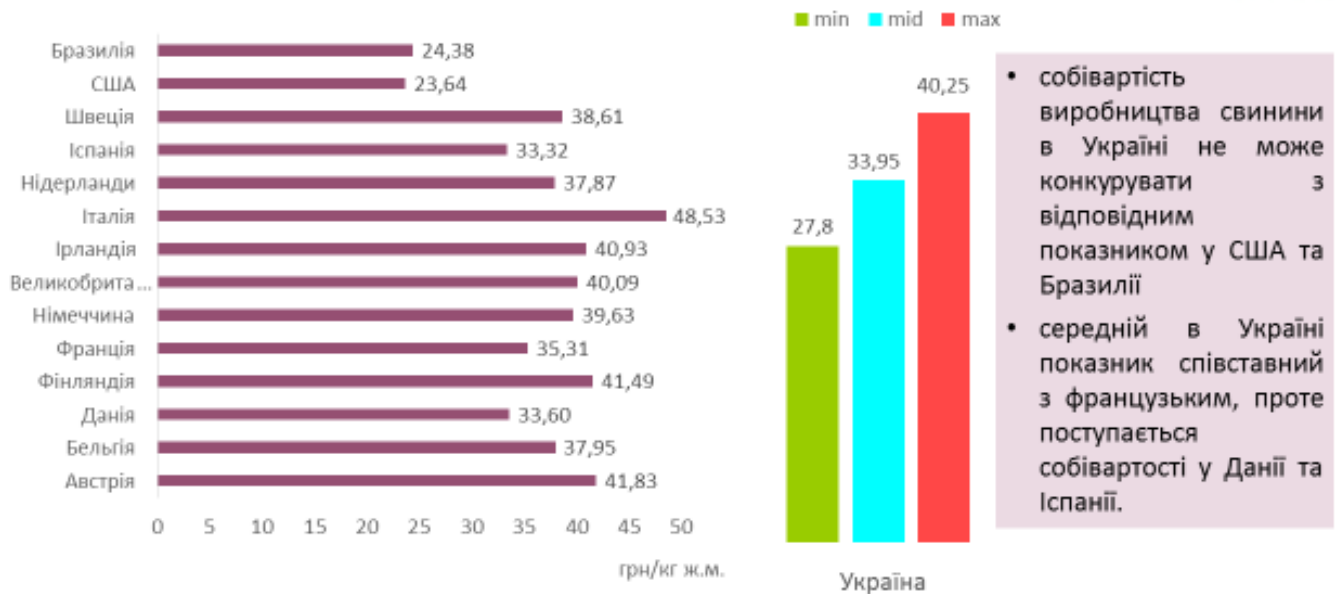
Помісячна динаміка цін на свинину забійною вагою в окремих країнах світу

- обмеженість внутрішньої пропозиції живця за відносно сталого попиту на свинини протягом 2017-2018 рр. втримувало ціни на високому рівні
- «експортна ізоляція» внутрішнього ринку та тиск з боку імпорту не дозволив внутрішнім цінам інтегрувати глобальний висхідний тренд

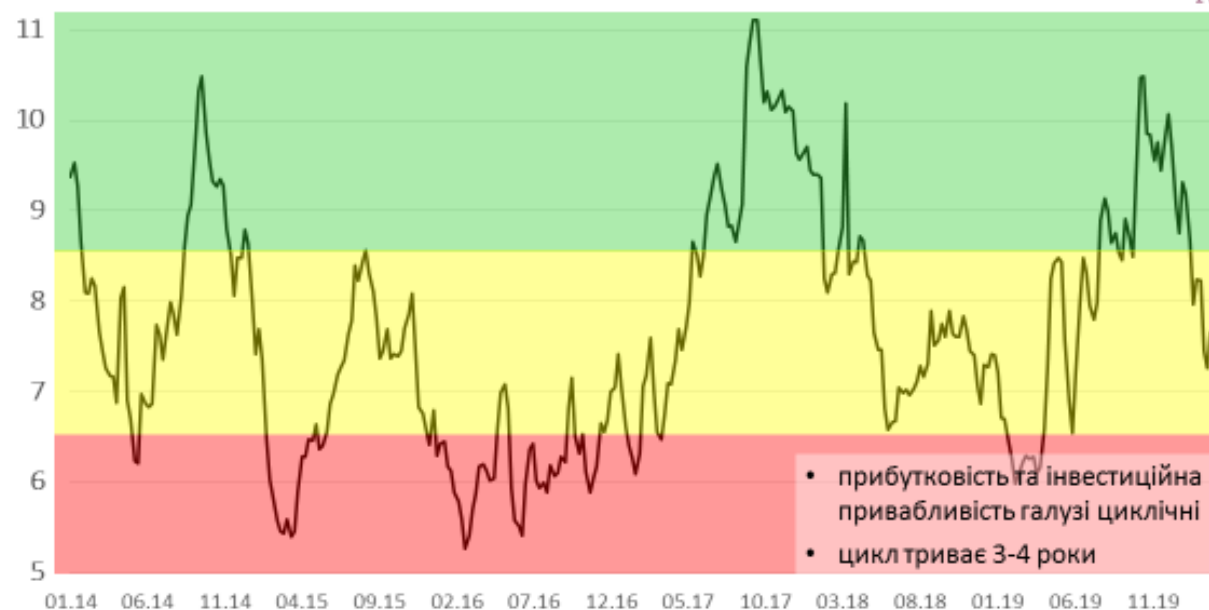
Джерело: аналітичний відділ АСУ за даними pig333.com, European Commission, НБУ, OECD-FAO Agricultural Outlook

Собівартість виробництва 1 кг свинини живою масою (без ПДВ)

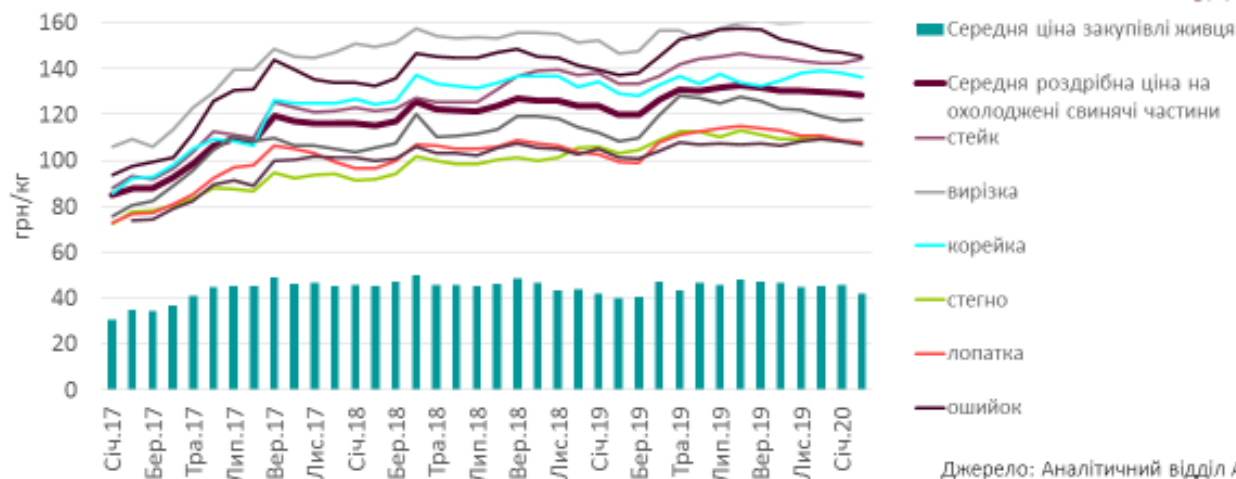
Джерело: Аналітичний відділ АСУ за даними Interpig 2018 та бенчмаркінгу в Україні у 2019 р., ДССУ

Динаміка коефіцієнта привабливості свиначства 2014-2019 рр.

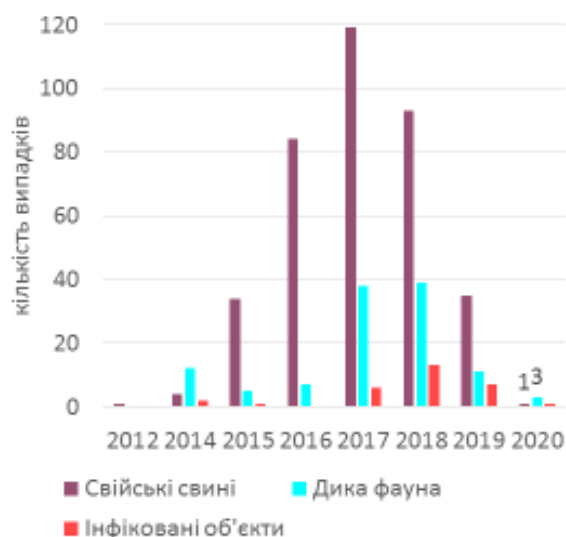
Джерело: Аналітичний відділ АСУ

Динаміка закупівельних та роздрібних цін на свинину, 2017-2019

- ціни на свинину в роздрібі на пряму залежать від коливань закупівельних цін: коефіцієнт кореляції середніх показників у 2017-2018-му становила 0,9
- У 2019-му коефіцієнт кореляції послабився до 0,77, проте зв'язок між показниками залишається дуже сильним

АЧС: поширення в Україні

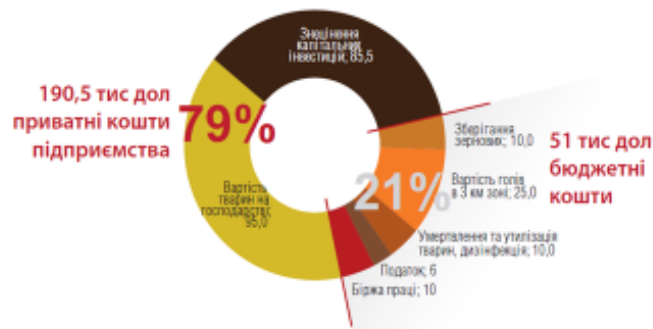

Динаміка спалахів АЧС в Україні у 2012–2020-му роках

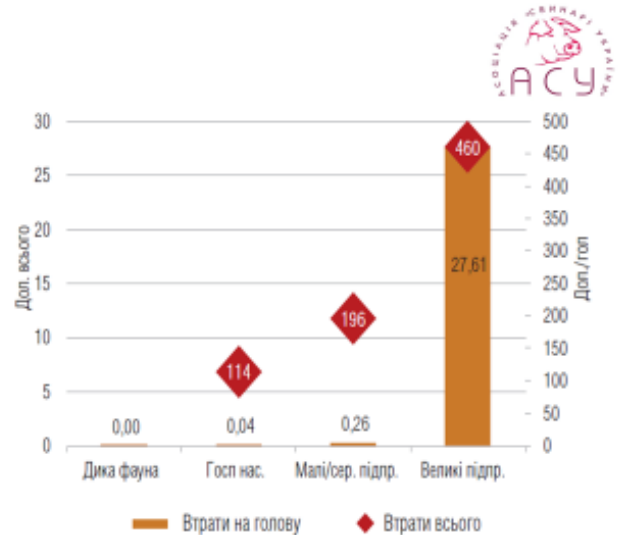
Карта випадків африканської чуми свиней в Україні у 2012–2020-му (станом на 18.02.2020 р.)

АЧС: втрати

Структура втрат від спалаху АЧС на малих та середніх підприємствах

Джерело: ЄБРР, 2016

Втрати від ураження свиноголові'я вірусом АЧС у розрахунку на одну голову залежно від категорії господарств

АСУ: хто ми?

- неприбуткова, добровільна організація, заснована вітчизняними виробниками свинини
- створена 14 липня 2011 року

Головні цілі:

- захист інтересів господарств об'єднання;
- сприяння розробці і впровадженню нових технологій ефективного виробництва свинини;
- розширення ринків збуту та захист внутрішнього ринку.

Сильні сторони	Слабкі сторони
- Багатовікова культура споживання свинини. - Відносно дешева кормова сировина та робоча сила. - Розмаїта кормова база. - Доступ на ринку до технологічних рішень, ветеринарних препаратів, кормових добавок. - Рентабельність бізнесу у пікові періоди сягає 30%. - Є підприємства з високим рівнем автоматизації виробництва з прогресивними технологіями вирощування свиней. - Поступовий вихід з ринку неефективних виробників. - Низький рівень конкуренції між виробниками. - Широкий асортимент продуктів зі свинини (м'ясні та ковбасні вироби). - Наявність галузевого об'єднання, що захищає інтереси виробників (Асоціація «Свинарі України», учасники якої забезпечують понад 40% промислової свинини в Україні) та підтримка сектору міжнародними організаціями.	- Стабільне скорочення поголів'я та промислових господарств. Забійні потужності завантажені на 60%. - Можливість реалізації продукції подвірного забою свиней на агропродовольчих ринках до 2025 року. - Неконтрольоване поширення АЧС. - Відсутня компенсація свиногосподарствам (юридичним особам) у випадку ураження АЧС. - Законодавча норма сплати ПДВ на ліквідованих унаслідок спалаху АЧС свиней. - Відсутність страхових програм у свинарстві. - Низький рівень біобезпеки свиногосподарств та по ланцюгу виробництва свинини загалом. - Недосконала законодавча база, що регулює будівництво/реконструкцію нових та діяльність наявних об'єктів. - Прогалини нормативної бази та брак потужностей/неузаконені методи утилізації продуктів побічного походження (гній, падіж). - Низька купівельна спроможність населення. - Інвестиційна непривабливість галузі. Дорогі кредити. - Зростання імпорту свинини, сала, печінки та субпродуктів. - Обмеження зовнішніх каналів збуту. - Висока конкуренція з курятиною та продуктами-субститутами. - Уявлення про свинину як м'ясо, що не асоціюється зі здоровим харчуванням. Негативний імідж галузі (наприклад, поширена теза — шкодить довкіллю). - Різний ступінь інтенсивності промислових виробників: переважна більшість малих товарних ферм з недостатнім матеріально-технічним, фінансовим забезпеченням, що обмежує їхню здатність впроваджувати нові технологічні рішення, ефективно використовувати генетику і виробничі ресурси, виходити на зовнішні ринки. - Понад 40% свиней утримують в присадибних господарствах, де поголів'я не ідентифікується. - Не менше 50% свинини реалізується через агропродовольчі ринки. Це переважно свинина подвірного забою, що не пройшла належного ветеринарного контролю. - Відсутність простежуваності «від поля до столу».

	- Недосконала система ветеринарного контролю. - Забюрократизована система ідентифікації свиней. - Паперовий документообіг, зокрема дозвільних документів на переміщення свиней. - Невідповідність виробництва свинини європейським/ міжнародним стандартам (щодо благополуччя, екологічних норм, застосування антибіотиків). - Низький рівень селекційно-племінної роботи. - Брак та низька кваліфікація кадрів.
Можливості	Загрози
- Нарощування поголів'я у промисловому секторі. Інтенсифікація виробництва. - Підвищення ефективності виробництва свинини. - Структурні зміни в галузі — вихід з ринку малих і неефективних виробників, тенденція до укрупнення. - Збільшення обсягів експорту свинини. - Формування позитивного іміджу галузі та уявлення про свинину всередині країни та на глобальній арені. - Впровадження кращих практик виробництва. - Збільшення споживання свинини на душу населення, зокрема шляхом популяризації. Брендуння свинини та продуктів із неї. - Розширення державної підтримки.	- Стрімке зростання населення в світі - Кліматичні зміни. - Дефіцит та високі ціни на кормову сировину. - Ризик зараження вірусом АЧС чи іншими небезпечними захворюваннями. - Прийняття нормативних документів, що суперечать логіці виробництва та створюватимуть бар'єри для здійснення діяльності та розвитку бізнесу. - Збільшення обсягів імпорту свинини, сала та субпродуктів на понад 20% від внутрішнього виробництва. - Відсутність доступу від зовнішніх ринків. - Профіцит на внутрішньому ринку. - Посилення екологічних вимог до виробництва та тиску з боку екоактивістів, вегетаріанців тощо. - Переорієнтація споживача на альтернативні джерела тваринницького білка та субститути.

МІСІЯ	
Вітчизняне свинарство — захищена, конкурентоспроможна, експортоорієнтована, відповідальна та орієнтована на споживача галузь, що створює продукти з високою доданою вартістю.	
МЕТА	
Формування позитивного іміджу галузі та бізнес-середовища, збільшення споживання свинини та ефективності виробництва.	
СТРАТЕГІЧНІ ЦІЛІ	
СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 1	Збільшення попиту на свинину та продукти з неї
СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 2	Створення сприятливого бізнес-середовища
СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 3	Покращення контролю АЧС та систем простежуваності по ланцюгу виробництва свинини
СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 4	Формування ефективного виробничо-збутового ланцюга
СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 5	Посилення позиції на внутрішньому ринку та розширення географії поставок вітчизняної свинини
СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 6	Підвищення сталості та ефективності виробництва свинини в Україні

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ ЦІЛЕЙ

Механізм	Збільшення попиту на свинину та продукти з неї	Покращення контролю епізоотичної ситуації та простежуваності	Створення сприятливого бізнес-середовища	Формування ефективного виробничо-збутового ланцюга (ВЗЛ)	Посилення позиції на внутрішньому ринку та розширення географії поставок вітчизняної свинини	Підвищення сталості та ефективності виробництва свинини в Україні
МЕХАНІЗМ 1	Формування позитивного іміджу галузі, виробників та свинини, популяризація свинини та продуктів з неї	Покращення рівня біобезпеки свиного господарств	Затвердження стратегії розвитку галузі на державному рівні	Розробка та впровадження стандарту класифікації туш та переходу на розрахунок за забійною масою і якістю туші	Впровадження компартменталізації	Поглиблення бенчмаркінгових та аналітичних досліджень. Інформаційна підтримка виробників свинини.

МЕХАНІЗМ 2	Вивчення стереотипів та звичок споживання свинини в Україні	Реалізація стратегії боротьби з АЧС	Внесення змін і розробка нормативної бази для вирішення проблематики галузі. Кооперація з відповідальними відомствами на рівні РГ.	Налагодження каналів комунікації зі споживачем. Впровадження стандарту виробництва свинини без антибіотиків.	Створення та просування вітчизняного бренду на зовнішніх ринках.	Розробка та впровадження кращих практик/стандартів з метою забезпечення: - благополуччя свиней; - сталого виробництва - мінімізації застосування антимікробних препаратів
МЕХАНІЗМ 3	Гарантування якості та безпечності продукції шляхом впровадження добровільних програм контролю, системи знаків якості/лейблів	Покращення систем простежуваності по ланцюгу виробництва свинини. Заборона реалізації продукції подвійного забою.	Розширення програм державної підтримки галузі	Кооперація виробників з метою спільного збуту тварин, переробки та реалізації готової продукції.		Створення центрів розвитку свинарства. Діджиталізація виробництва.

Споживання

Свинина — другий за популярністю вид м'яса в Україні (після курятини): 36% у структурі споживання м'яса або 19,2 кг на душу населення. Згідно з Рекомендаціями щодо здорового харчування дорослих МОЗ України, свинина кваліфікується як «нездорове» м'ясо: *«Доцільно обмежити споживання свинини, яловичини та баранини менше 500 г на тиждень, при цьому слід споживати якомога менше оброблених м'ясних продуктів (ковбаси, сосисок, паштетів, напівфабрикатів тощо). М'ясо птиці, не поступаючи за харчовою цінністю іншим видам м'яса, не спричинює при регулярному споживанні збільшення ризику раку кишечника. Тому таке м'ясо є більш здоровим вибором якщо людина споживає страви з м'яса»*.

500 г приготованого м'яса — це 700–750 г сирого на тиждень. На рік (х 52 тижні) — 39 кг червоного м'яса (свинина + яловичина). За умови, що споживання яловичини в Україні складає 1/3 споживання свинини, близько 30 кг — ніша свинини.

Упродовж останніх 4 років приросту споживання свинини майже не спостерігається. При цьому з 2011-го по 2013-ий споживання на душу населення у середньому зростало на кг на рік, сягнувши майже 25 кг.

Завдання стратегії — до 2026-го досягти позначки не менше 22 кг. У цьому разі приріст має складати 0,5 кг на душу населення на рік.

Для цього потрібно:

- формувати позитивний імідж галузі;
- вивчити стереотипи та звички споживання свинини в Україні (**Додаток 1**);
- реалізувати програми популяризації свинини (в тому числі залучаючи соціальні мережі та інфлуенсерів)
- запровадження добровільних програм контролю якості виробництва свинини, системи знаків якості/лейблів.

Контроль епізоотичної ситуації

З 2012-го року на розвиток вітчизняного свинарства істотно впливає епізоотична ситуація, насамперед щодо африканської чуми свиней. У таких умовах інтенсивне виробництво свинини неможливе без відповідних заходів біобезпеки, які з високою вірогідністю забезпечать окремий зоосанітарний статус стада в межах однієї нозологічної одиниці (ферми, відгодівельної площадки, приміщення, комплексу господарств, пов'язаних логістично та

технологічно тощо). При цьому, згідно з результатами аудитів біобезпеки вітчизняних свиного господарств фахівцями Держпродспоживслужби у першому кварталі 2019-го, з 660 ферм, що налічують понад 500 голів, лише 380 (57,5%) мають основні складові біобезпеки: огорожу, дезбар'єр, санпропускник, забезпечують працівників змінним одягом, забороняють їм утримувати свиней в особистих господарствах. Одна з причин такої ситуації — відсутність обов'язкових вимог щодо біобезпеки та, відповідно, регулярного контролю їх дотримання усіма операторами ринку, незалежно від розміру. Тому створення нормативного поля та посилення заходів біобезпеки — одне з пріоритетних завдань галузі.

З метою покращення контролю АЧС в Україні бізнесом була розроблена стратегія боротьби із цим захворюванням (**Додаток 2**). Її реалізація — завдання на найближчі кілька років.

Ще одна необхідна умова для покращення контролю за рознесенням АЧС — запровадження ідентифікації свиней у присадибному секторі та недопущення чергового відтермінування вимоги реалізувати на ринках свинину лише з сертифікованих боєнь, що має вступити в силу із 1 січня 2025 року згідно з ЗУ «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». З цією метою є потреба консолідації дрібних виробників свинини та розвитку проектів локальних мобільних боєнь.

Бізнес-середовище

Захищеність виробника — один із пріоритетів галузі.

Щоб цього досягти, необхідно:

1. Затвердити стратегію розвитку галузі на державному рівні.
2. Змінювати нормативну базу, зокрема в частині перегляду документів, що містять норми, розроблені ще за часів радянського союзу, а отже, не відповідають сучасним технологіям та підходам.
3. Адаптувати норми європейського законодавства з урахуванням потреби, готовності та українських реалій.
4. Затвердити три-п'ятирічну програму державної підтримки галузі.
5. Кооперувати з галузевими організаціями та відповідальними відомствами на рівні робочих груп. Формувати експертне середовище.

Підвищення сталості та ефективності виробництва

Виробництво якісної та безпечної свинини починається з вирощування здорової тварини та задоволення її потреб. Саме тому у фокусі виробників — благополуччя свиней з моменту їх народження. З 2026-го року в Україні

обов'язковими стануть європейські стандарти. За цей час усі підприємства мають перейти на групове утримання порослих свиноматок, дотримання вимог щодо параметрів підлоги та доступної площі на голову. Це в середньому коштуватиме галузі близько 500 млн. дол. США. Однак вже зараз виробники свинини співпрацюють з ветеринарами та консультантами для покращення догляду та створення оптимальних умов для кращого росту та стану здоров'я свиней в умовах промислового виробництва.

Ще один аспект — зменшення використання антибіотиків у вирощуванні свиней. Розвиток антибіотикорезистентності — глобальна проблема. В Україні станом на 2020-ий застосування протимікробних препаратів (ПМП) мало контрольоване. Завдання — до 2026-го сформувати нормативну базу та загальноприйняті практики виробництва свиней, що дозволить мінімізувати застосування ПМП. Водночас, необхідною є розробка і впровадження стандарту виробництва свинини без антибіотиків і системи лейблів для маркування цієї продукції із залученням компетентного органу. Це також один із засобів досягнення

Сталість виробництва. Згідно з прогнозом, до 2050-го року населення світу збільшиться до 10 млрд. Це значить, що виробництво харчової продукції зросте до 80%, щоб не допустити голоду. Тобто у наступні 50 років буде вироблено більше продукції, ніж сукупно за останні 10 тис. років.

Наслідок — загроза дефіциту ресурсів для виробництва та посилення впливу на довкілля. Щоб мінімізувати вплив цих чинників, підприємства вже сьогодні реалізують програми забезпечення сталості виробництва, що включають: підвищення ефективності (більший вихід при менших затратах ресурсів), зменшення впливу на довкілля (менше споживання води, кращі практики утилізації побічних продуктів тваринництва, зменшення «вуглецевого відбитку»). У наступні 5 років такі практики мають стати значно поширенішими серед вітчизняних виробників свинини.

Бенчмаркінг. Це інструмент оптимізації виробничих та економічних показників свиного господарств. Завдання — в наступні 5 років збільшити коло респондентів, щоб їхня частка складала 50% від промислового виробництва свинини в Україні.

Ще один крок — створення центрів розвитку свинарства для невеликих виробників та навчальних програм для працівників свиного господарств. Так, згідно з результатами бенчмаркінгового дослідження Асоціації «Свинарі України», порівняння гірших показників великих і малих підприємств демонструє, що останні недоотримують 5,83 поросяти на гніздо при народженні, відлучають на 8,52 поросяти менше, падіж на дорощуванні та відгодівлі таких ферм вищий на 3,1% і 4,1% відповідно, середньорічні витрати корму на свиноматку на 27,49 кг більші. У результаті, економічний результат малих свиного господарств істотно гірший. Серед основних причин: низький генетичний потенціал тварин, застаріла технічна база та технології виробництва, неоптимізована годівля, недостатньо кваліфікований персонал. Робота над цими аспектами — в основі зниження витрат та покращення ефективності виробництва свинини упродовж наступних 5 років.

Діджиталізація. Це тренд і неминучість розвитку сільського господарства глобально і в Україні. Вже зараз все більшої популярності набувають системи

дистанційного контролю виробничих процесів свиного господарств. На черзі — застосування систем штучного інтелекту для моніторингу здоров'я тварин, виробничих показників та оптимізованого застосування виробничих ресурсів. Діджиталізація — невід'ємна складова сталого виробництва свинини.

Внутрішнє виробництво

У разі успішної реалізації стратегії контролю АЧС, запровадження довгострокових програм державної підтримки, вдосконалення нормативної бази, системи простежуваності та ветеринарно-санітарного контролю по ланцюгу виробництва свинини, вже у 2025-му році можна очікувати на такі результати:

- відновлення промислового поголів'я свиней — до 4 млн. гол. на початок року (+17%);
- нарощування маточного поголів'я свиней у промисловому секторі свиначства майже на третину проти 2019-го (до 289,3 тис. гол.), що слугуватиме драйвером подальшого нарощування поголів'я та виробництва;
- приріст кількості зайнятих у виробництві свинини (понад 3 тисячі нових робочих порівняно з 2019-им);
- збільшення промислового виробництва свинини на понад 145 тис. т живою масою чи 26% проти обсягів промислового виробництва свинини у 2019-му до понад 651 тис. т (чи до 470,1 тис. т забійною масою);
- збільшення обсягів податкових відрахувань до бюджетів усіх рівнів до понад 3 млрд грн/рік.
- підвищення рівня самозабезпеченості країни свининою та м'ясопродуктами з неї до 90% у 2023-му та перевищення його порогу в 95% у 2025-му.

Зовнішня торгівля

Реалізація системи компартментів в Україні та впровадження галузевого стандарту класифікації туш свиней, а також формування стратегії експорту вітчизняної свинини (**Додаток 3**) дозволять упродовж наступних 5 років відновити обсяги експорту свинини до 25 тис. т.

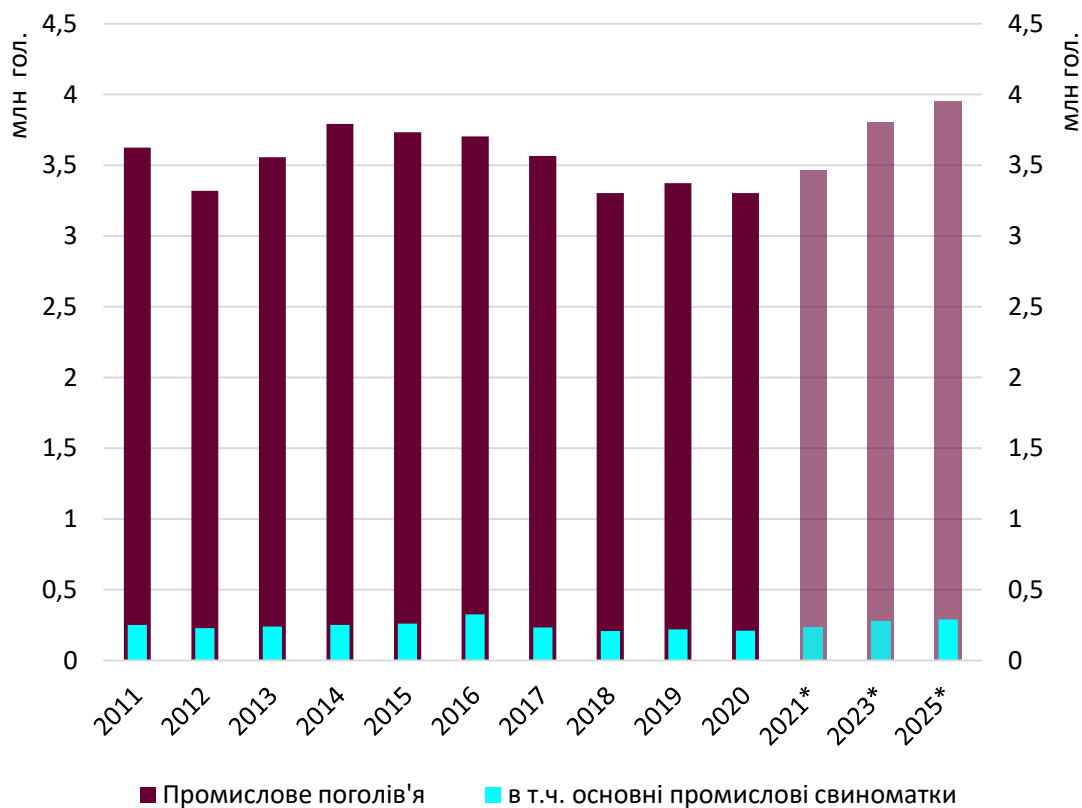

Рисунок 1. Прогноз динаміки поголів'я свиней в розрізі категорій господарств

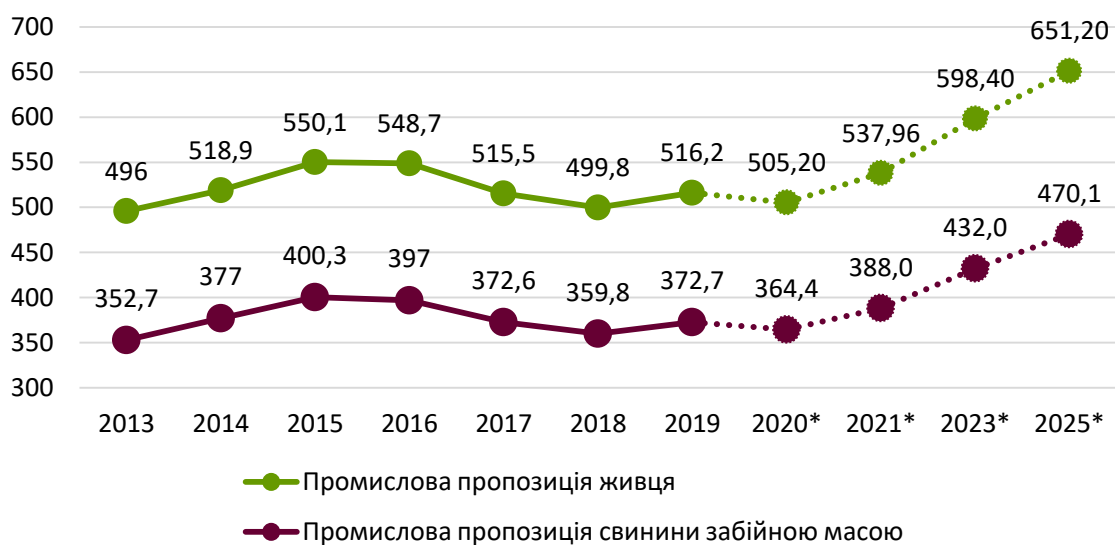

Рисунок 2. Прогноз динаміки промислової пропозиції свинини

Свинина ціниється споживачами насамперед за свою ситність, універсальність та доступність. У цьому вона переважає всі інші види м'яса, доступні у продажі. Традиції готування страв за свинини присутні майже у кожній родині. Це найбільш звичне м'ясо, смак до якого сформовано ще у дитинстві. **Це м'ясо на кожен день.**

Найбільшим недоліком, а для деякого і бар'єром споживання свинини є її недієтичність. На думку респондентів, вона занадто жирна та важка для травлення, тому має медичні протипоказання для певних категорій споживачів.

Майже всі споживачі свинини комбінують її споживання із курятиною, яку теж вважають універсальним м'ясом (якщо йдеться про курячу грудинку). Інші види м'яса замінюють свинину у раціоні споживачів здебільшого у небуденних ситуаціях.

Покупці свинини в супермаркеті обирають цей канал в основному через належні умови зберігання та транспортування продукту, великий асортимент, ретельний контроль якості та гарантії повернення неякісного товару за чеком. Найвагомішими бар'єрами покупки свинини у супермаркеті є недовіра до м'яса масового виробництва через застосування великої кількості хімії у ліках та кормах, наявність негативних освітлених у ЗМІ прецедентів із махінаціями персоналу супермаркетів із свіжістю м'яса, відсутність можливості торгу, а отже, економії.

Покупці свинини на базарі основними перевагами цього каналу перед супермаркетами вважають великий асортимент, свіжість м'яса та можливість зекономити за рахунок торгу. Покупка м'яса у супермаркеті не влаштовує цю групу споживачів в основному через: сумніви у свіжості продукції, відсутність можливості перевірити якість звичним для себе способом (натискання пальцем), більш високу ціну (за рахунок відсутності знижки від продавця). Слід зазначити, що споживачі свинини у цій групі купують свинину у супермаркетах, але у виняткових ситуаціях, як правило, ввечері, та у невеликих мережевих магазинах, де представлено обмежений асортимент м'яса, як правило, фасованого.

Тож можна припустити, що бар'єри переходу цієї групи до супермаркетів ситуативні і залежать від обраної торгівельної мережі. Найкращим періодом для залучення до покупки свинини у супермаркеті є літо, коли санітарні умови на ринку викликають у найбільші побоювання, і доводиться докладати додаткових зусиль, щоб мінімізувати ризики покупки неякісного м'яса (прийти раніше на ринок, наприклад).

Наразі обізнаність про брендovanу свинину дуже низька, особливо серед покупців на ринках. Проте в цілому брендування свіжого м'яса сприймається позитивно — як додаткова гарантія якості та безпечності продукту, а також можливість захистити свої інтереси у випадку покупки неякісного продукту. Сьогодні основним джерелом інформації про бренди та виробників свіжої свинини є торгівельні точки, де продається їхній продукт, а саме брендові упаковки, цінніки та вивіски магазинів або інформація від продавця.

Самостійно споживачі не шукають інформацію про свинину та бренди, хоча потреба у ній є. Найефективніше доносити її через рекламу у точках продажу. Така реклама, на думку споживача, має бути не емоційною, а інформативною. Актуальною на сьогодні є інформація про місце, умови вирощування свиней, якість і склад кормів, якими їх годують, спосіб забою, а також наявність в Україні фермерських господарств, які займаються виробництвом органічної свинини.

Відповіді на ці питання дають споживачеві розуміння безпечності м'яса від конкретного виробника. Адже саме шкода від неякісних кормів та препаратів, які дають тваринам під час вирощування, найбільше лякає потенційних споживачів свинини масового виробництва.

Питання безпечності свинини в цілому більше займає покупців, які купують свинину в супермаркетах, ніж тих, що надають перевагу ринкам.

Концепція преміальної свинини цікава для споживачів у вигляді органічного виробництва. Це повинна бути «чиста» свинина, при вирощуванні якої не застосовуються корми з ГМО, не застосовуються гормони росту та інша хімія. За таке м'ясо споживачі готові платити дещо вищу ціну, уточнюючи, що це будуть для них лише ситуативні покупки.

Ідея неурядової організації, яка може здійснювати додатковий контроль та сертифікацію свинячого м'яса свиней від виробників сприймається позитивно.

I. Потреба фінансового ресурсу для часткової компенсації вартості свиней, вилучених унаслідок заходів стемпінг-ауту

Промисловий сектор України станом на початок 2020-го нараховує 3,3 млн голів свиней. Усереднено його вартість складає близько 10 млрд грн.

За офіційними даними, втрати промислового поголів'я в 2019-му склали 118,2 тис. свиней — уражено 12 сільськогосподарських підприємств. При цьому варто враховувати, що за умов відсутності компенсаційних механізмів, істотно зростає відсоток неповідомлення про спалахи.

Якщо припустити, що на кожні 100 голів, знищених у разі підтвердження спалаху, припадає 50 голів, про інфікування яких не повідомляється, то, за результатами 2019-го, від АЧС в Україні постраждало 177,3 тис. свиней промислового поголів'я. Це означає, що фонд компенсації має розраховуватися на приблизно 5% загального поголів'я свиней, що утримуються на сільськогосподарських підприємствах, станом на початок 2020-го.

Наповнення фонду пропонуємо розрахувати за такою формулою:

кількість голів $\times$ середня ціна релізації свиней на забій за 2018–2019 рр. $\times$ середня розрахункова жива маса тварин $\times$ усереднений відсоток відшкодування вартості ліквідованого поголів'я залежно від рівня біобезпеки (див. пункт II)

Отримуємо:

177 300 голів $\times$ 66 кг/гол. (з урахуванням структури поголів'я за технологічно-віковими групами на комплексі закритого типу) $\times$ 45,5 грн/кг (включно з ПДВ) $\times$ 50% відшкодування

=

266,2 млн грн

Варто враховувати, що це розрахунок для пілотного наповнення компенсаційного фонду. Подальше його формування залежатиме від результатів використання упродовж першого року та епізоотичної ситуації у країні.

II. Кореляція між відсотком компенсації і рівнем біобезпеки свиного господарств

Досвід країн, постраждалих від АЧС, зокрема Китаю, доводить, що 100% компенсації вартості поголів'я за ринковою ціною і вище (з метою заохочення повідомляти про спалах), не є ефективною практикою.

З другого боку, враховуючи, що запровадження заходів біобезпеки на об'єктах, що займаються вирощуванням свиней, визнається Світовою організацією здоров'я тварин, Продовольчою сільськогосподарською організацією ООН (ФАО) та іншими відповідними міжнародними інститутами першочерговим заходом покращення контролю АЧС, відсоток відшкодування вартості ліквідованого поголів'я, що утримувалося юридичною особою, повинен корелювати з рівнем біобезпеки (таблиця 1).

Таблиця 1. Відсоток відшкодування вартості ліквідованого поголів'я залежно від рівня біобезпеки господарства	
Рівень біобезпеки	% відшкодування
Нижчий мінімального	0% (заборона на розведення та утримання тварин)
Мінімальний	30%
Достатній	50%
Високий	70%

Така практика забезпечить скорочення випадків неповідомлення про підозру на АЧС і водночас сприятиме покращенню рівня біобезпеки на промислових підприємствах, а отже, зменшенню ризиків ураження цих об'єктів і розповсюдження захворювання. Це особливо актуально в умовах загального низького рівня біобезпеки на промислових об'єктах свинарства в Україні. Так, згідно з результатами оцінки Держпродспоживслужбою біобезпеки свиного господарств у першому кварталі 2019-го року, з 660 ферм, що налічують понад 500 голів, лише 380 (57,5%) мають основні складові біобезпеки (прийнятний рівень): огорожа, дезбар'єр, санпропускник, змінний одяг, заборона персоналу утримувати свиней в домогосподарствах.

Для впровадження в Україні відшкодування юридичним особам вартості поголів'я, вилученого внаслідок заходів стемпінг-ауту, залежно від рівня біобезпеки господарства необхідні зміни нормативного поля. Одна з опцій — допрацювати і прийняти Проект ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення заходів із біологічної безпеки та збереження тваринництва в Україні», щоб забезпечити виконання таких положень:

- Критерії для визначення рівня біобезпеки встановлюються центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики в галузі ветеринарної медицини.

- Власники/утримувачі тварин, які утримують більше п'яти умовних голів, та оператори потужностей (об'єктів), зобов'язані забезпечити рівень біобезпеки в господарстві, на потужностях (об'єктах) не нижче мінімального.

- Встановлення заборони на розведення та утримання тварин у господарствах, на потужностях (об'єктах), які мають рівень біобезпеки нижче мінімального.

- Компенсація вартості тварин, вилучених унаслідок заходів стемпінг-ауту, сплачується фізичним особам у розмірі 100 відсотків вартості таких тварин, а юридичним особам, фізичним особам – підприємцям — у розмірі, встановленому Кабінетом Міністрів України залежно від визначеного рівня біобезпеки. Компенсація здійснюється за рахунок коштів державного бюджету в Порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

- Кримінальна відповідальність за приховування спалаху АЧС, реалізацію та скуповування, забій інфікованого поголів'я, переробку і реалізацію туш/ частин туш інфікованих свиней і продуктів із них.

- Адміністративні стягнення за утримання в господарстві, здійснення продажу, переміщення/транспортування неідентифікованих та незареєстрованих тварин.

Для підтримки сектору і здешевлення запровадження складових біобезпеки доцільно передбачити 30%-компенсацію їх вартості у рамках програми державної підтримки розвитку тваринництва.

III. Порядок виділення коштів з державного бюджету юридичним особам з метою часткової компенсації вартості ліквідованого поголів'я через спалах АЧС

1. Кабінет Міністрів України затверджує Порядок виділення коштів державного бюджету та розміру відшкодування вартості поголів'я, вилучених унаслідок заходів стемпінг-ауту, залежно від визначеного рівня біобезпеки.
2. Рішенням органу місцевої влади, яке підтверджується рішенням Державної надзвичайної протиепізоотичної комісії (ДНПК) в районі чи області, організовуються заходи щодо оцінки спеціально підготовленим персоналом Компетентного у сфері ветеринарної медицини органу рівня біобезпеки кожного окремо взятого об'єкта: заповнюється опитувальник, складений відповідно до критеріїв, встановлених центральним органом виконавчої влади з питань формування політики в галузі ветеринарної медицини. Залежно від кількості балів присвоюється рівень біобезпеки: високий, достатній, мінімальний або нижчий мінімального.
3. За результатами оцінки біобезпеки та відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України Порядку, ДНПК району чи області приймає рішення про відсоток відшкодування. Складає звернення до розпорядника коштів державного бюджету — Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України — та пакет підтверджуючих документів, які обґрунтовують суми виплат.
4. Комісія Мінекономіки затверджує виділення коштів.
5. Підприємство отримує визначену та затверджену суму компенсації на свій розрахунковий рахунок.

IV. Відміна зобов'язання сплати ПДВ на ліквідоване через спалах АЧС поголів'я

Податковий кодекс України (ПКУ) не містить чіткої норми щодо нарахування ПДВ у випадку форс-мажорної ситуації, в тому числі у випадку вимушеної ліквідації активів в умовах спалаху особливо небезпечного вірусу (відповідно до Інструкції з профілактики та боротьби з африканською чумою свиней, затвердженої Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України №111 від 07.03.2017 р.)

У виробника свинини поголів'я свиней складається з 2 частин: основне (свиноматки і кнурі для народження поросят) і товарне (свині, що відгодовуються з метою продажу). Як правило, частка основного становить 10%, а товарного - 90%.

ДПС України тлумачить положення ПКУ так: знищення основного стада (свиноматок і кнурів) внаслідок дії обставин непереборної сили не

оподатковується ПДВ, а знищення товарного стада підприємство зобов'язане оподаткувати ПДВ. Логіка такого тлумачення положень ПКУ є незрозумілою і не відповідає основним засадам оподаткування викладеним в ПКУ. Адже:

- незалежно від класифікації тварин (основне стадо чи товарне), результат незмінний — поголів'я знищують, а отже, виробник втрачає активи і бізнес;

- знищення поголів'я при АЧС відбувається на вимогу законодавства України;

- виробник несе колосальні збитки втрачаючи все поголів'я і ще й зобов'язаний оподаткувати ці збитки ПДВ.

У масштабах великого свиного господарства таке податкове зобов'язання може сягати десятків мільйонів гривень!

Вимога нарахування ПДВ на ліквідоване через спалах АЧС поголів'я небезпечна з точки зору епізоотичного благополуччя країни. Адже може спричинити приховування спалахів на промислових підприємствах і, як наслідок, сприятиме розповсюдженню Україною контамінованої продукції свинарства, що надалі тільки погіршуватиме епізоотичну ситуацію та загрожуватиме продовольчій безпеці України.

Вирішення проблеми — підготовка та видання відповідного роз'яснення Міністерством фінансів України, що знищення поголів'я свиней відповідно до вимог Інструкції з профілактики та боротьби з африканською чумою свиней, затвердженої Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України №111 від 07.03.2017 р., не може бути об'єктом оподаткування.

V. Недопущення поширення контамінованою вірусом АЧС свинини

Дослідження 3000 зразків біологічного матеріалу, відібраного з туш подвірно забитих свиней, здійсненого Держпродспоживслужбою за підтримки ФАО у 2018-му році, виявило контаміновані вірусом АЧС зразки.

З метою перекриття каналів поширення свинини, контамінованої вірусом АЧС, та підвищення заходів стосовно забезпечення простежуваності необхідно заборонити реалізацію продуктів свинарства, отриманих в результаті забою не на бойні, що має експлуатаційний дозвіл, на агропромисловому ринку кінцевому споживачу. Такі продукти можуть використовуватися виключно для власного споживання.

VI. Очікуваний результат

Реалізація вище описаних складових стратегії покращення контролю АЧС вкупі з іншими інструментами державної підтримки галузі стимулюватиме розвиток промислового сектору свинарства та підвищення стандартів виробництва за рахунок посилення заходів біобезпеки. У результаті, згідно з прогнозами АСУ, вже впродовж наступних 5-и років буде вирішено проблему дефіциту продукції свинарства в Україні (+ 150 тис. т) та підвищення рівня самозабезпеченості свининою та продуктами з неї до понад 95%.

1. Довідка та проблематика

Через поширення африканської чуми свиней експорт вітчизняної свинини з 2016-го не перевищував 5 тис. т, скоротившись у понад десять разів (з 27,2 тис. т у 2015-му). Вітчизняна галузь опинилася в умовах ізоляції від зовнішніх ринків свинини.

- Скорочення внутрішнього виробництва

Обмежена географія експорту та, як наслідок, незначні за обсягами ситуативні зовнішні поставки свинини слугують обмежуючим фактором для нарощення внутрішнього виробництва. Адже перенасичення ринку створить економічно непривабливі умови роботи та слугуватиме чинником тиску на ціну. З другого боку, по мірі відновлення промислового поголів'я свиней та, відповідно, приросту внутрішнього виробництва, питання збільшення зовнішніх поставок свинини та диверсифікації зовнішніх каналів збуту загострюватиметься.

- Пошук перспективних ринків збуту

У якості перспективних наразі не розглядаються ринки розвинутих країн, зокрема ЄС, США, Канади тощо, оскільки вони є профіцитними щодо свинини. Щоб переваги, отримані у наслідок реалізації цього проекту, мали довгостроковий ефект, було обрано два найперспективніші експортні напрями, ємність ринку свинини на яких стало зростає – азійський (Китай, В'єтнам, Сінгапур) та африканський (ПАР).

Так, Китай є найбільшим споживачем свинини в світі, який унаслідок поширення АЧС і торгівельних воєн із США та Канадою, потребуватиме розширення кола зовнішніх постачальників цього виду м'яса. Наразі доступ української свинини до ринку Китаю закритий. Проте запровадження вітчизняними операторами системи компартментів (компартментизація затверджена в Україні законодавчо) та її визнання китайською стороною дозволить промисловим виробникам свинини вийти на цей ринок, не зважаючи на АЧС-позитивний статус України. Ще одна проблема, що супроводжуватиме вихід на ринок Китаю, — неможливість формувати великі партії, враховуючи масштаб вітчизняного виробництва. Проте, з одного боку, це сприятиме кооперації виробників і переробників. А з другого, — підтримуватиме ціну на ринку на високому рівні, що стимулюватиме розвиток промислового сектору свинарства.

Упродовж останніх років до В'єтнаму поставляють незначні обсяги українських свинячих субпродуктів та свинини. Обмеженням розвитку торгівельних стосунків з країною слугує нерозуміння ринку, механізмів доступу до нього та відсутність експортної стратегії, що, врешті, призводить до недостатньо привабливої для операторів ціни. На подолання цих бар'єрів і сфокусований

проект Тим паче, що в'єтнамський ринок демонструє значний зріст імпорту свинини (у 2018 р. + 67% до обсягів імпорту 2017-го — до 20 тис. т). А через АЧС, яка спричинила скорочення поголів'я свиней у В'єтнамі на 20% чи 5 млн гол. (станом на вересень 2019-го), дефіцит цього виду м'яса буде тільки зростати.

Вихід на ринок Сінгапуру для вітчизняних експортерів свинини стане іміджевим кроком. Завоювання ніші на цьому ринку стане «трампліном» для правильного позиціонування національного бренду на інших азійських ринках. Тим паче, що перемовини між компетентними органами наших країн на фінальній стадії.

Ринок африканських країн поступається азійським за обсягами споживання, сукупним попитом та рівнем платоспроможності. Проте, активний приріст чисельності населення та економічний розвиток країн цього регіону сприятиме зростанню попиту на свинину. Вихід на ринки ПАР, яка в регіоні відіграє роль торговельного хаба, спростить вихід на ринки сусідніх країн. При цьому особливу увагу треба приділити позиції країн-конкурентів, зокрема, Бразилії, яка має суттєві логістичні переваги та нижчу ціну. З огляду на це, конкурентні переваги для української свинини мають створити високі стандарти якості продукції, яка позиціонуватиметься як преміальна.

- Відсутня стратегія диверсифікації ринків збуту вітчизняної продукції свинарства та концепції національного бренду

До 2016-го року Україна постачала понад 95% експортованої свинини до РФ, тож у трейдерів не виникало необхідності у дослідженні потреб інших зовнішніх ринків та роботи над позиціонуванням національного продукту. Крім того, торгові місії останніх років довели, що представлення продукції окремих компаній не є результативним для збільшення експорту в масштабах країни. Оператори зрозуміли потребу створення національного бренду та формування організації, що буде його просувати, на зразок US Meat Export Federation.

2. Мета

Освоєння нових ринків з метою збільшення обсягів зовнішнього збуту свинини та продуктів із неї до 25 тис. т у наступні 5 років та зміцнення позицій вітчизняної продукції свинарства на глобальній арені.

Досягнення мети:

Крок перший — проведення аналітичної роботи з метою зрозуміти, який продукт користуватиметься попитом, яким стандартам якості, пакування має відповідати, які дозволи та документи треба отримати, щоб здійснити поставку.

Крок другий — об'єднання зацікавлених стейкхолдерів з метою формування програми виходу на зовнішні ринки та узгодження її реалізації.

Крок третій — переймання кращого світового досвіду в просуванні свинини та формування національного бренду в експортних цілях.

Крок четвертий — просування національного бренду на цільових зовнішніх ринках. Супровід операторів у формуванні експортних партій.

3. Діяльність

1. У співпраці з вітчизняними й іноземними експертами, здійснено підготовку для виходу на цільові ринки за рахунок вивчення: - особливостей споживання та асортименту продукції; - вимог до продукції, включно зі специфікаціями; - аналітики ринку та аналіз можливостей України у забезпеченні його потреб; - аналізу країн-конкурентів, що поставляють продукцію свинарства на ринки, що цікавлять; - процедур, вимог та вартості дозвільних документів та сертифікації продукції; - виявлення бар'єрів (включно з СФС-нормами, ТБТ) та механізми їх подолання (робота спільно з компетентним органом та іншими відповідними відомствами); - розрахунку логістики охолоджених та заморожених продуктів; - обрахунку вартості процедур розмитнення та ввезення в країну; - оцінки дистрибуційно-торгових затрат.
2. Сформовано та узгоджено стратегію відкриття перспективних ринків в форматі робочої групи за участі представників бізнесу, компетентного органу та профільних відомств. Відпрацьовувано механізми подолання перешкод.
3. Вивчено та застосований кращий світовий досвід з просування м'ясної продукції на експортних ринках
4. Сформована концепція бренду Ukrainian Pork. Розроблені стандарти Ukrainian Pork та процедура сертифікації. Зареєстрована торгова марка з метою об'єднання та просування продукції не індивідуальних компаній, а єдиного національного бренду.
5. За допомогою іноземних експертів складено карти дистриб'юторів включно зі: - списком та профайлом усіх компаній-імпортерів (позиція на ринку, покриття, наявність холодильників тощо); - заповненими check list (розроблено в рамках проекту) для виявлення потенціалу та особливості співпраці з конкурентами.

6.Сформований перелік заходів для просування бренду Ukrainian Pork.

З метою досягнення максимального ефекту від реалізації грантової програми, необхідно забезпечити кооперацію представників бізнесу, компетентного органу та профільних відомств. Для цього сформуємо і координуватимемо діяльність робочої групи з розвитку експорту свинини.

4. Очікуваний ефект/результат

У найближчі 5 років:

- поступове відновлення експорту свинини та продуктів із неї з 5 до 25 тис. тонн;
- припинення скорочення промислового поголів'я свиней та поступове нарощування потужностей внутрішнього виробництва – понад 4 млн гол. свиней у промисловому секторі (щонайменше + 0,6 млн гол.)
- Консолідація виробничого та переробного ланок ланцюга виробництва свинини в Україні.

Реалізація проекту забезпечить збільшення надходжень валютної виручки (прогнозовано до 50 млн дол. США) до України та, як наслідок, зовнішньоторгового сальдо. Сприятиме нарощенню потенціалу профільних об'єднань у саморегулюванні.